

magában és a világrész kisebb déli és nyugati részein lakik, ez három nyelvcsaládhoz t. i. az indo-európaihoz, a kaukázsihoz és sémihez tartozik.

B) A *mongol emberfajta*. E fajtához tartozó számos néptörzs Ázsia lakóinak nagyobb felét foglalja magában és a világrész közepét, északi, keleti és délkeleti részét lakja, habár egyes törzsek Kis-Ázsia, sőt északi Afrikába is előre nyomultak. Két nyelvtörzshöz tartozik, u. m. a *chinai-* és az *ural-altáji nyelvtörzshöz*.

C) A *maláji népfajta* őshazája Malakka félsziget, honnét a Hátsó-indiai szigetvilágra elterjedt.

Ázsiában mintegy 7 millió európai van, kik majdnem fél Ázsia és az összes lakosság $\frac{1}{3}$ -ada fölött uralkodnak, miből könnyen megítélhető az európaiak értelmi fensősége az ázsiakkal szemben. — Szintén elég csekély a keresztények száma (mintegy 15 millió), ellenben az izlam sokkal elterjedtebb (összesen mintegy 75 millió); mindazáltal, ha a keresztények és mohammedánok számát 100 millióra teszszük is, még vagy 700 millió ember, vagyis az összes emberiség fele a bráma, buddha, saman és más természetű vallás híve.

Politikai viszonyai. Ázsia nem csak a legnagyobb és a legnépesebb világrész, hanem itt keletkeztek a legrégebb államok is; de csak némely vidékein tehetett az ember magasabb műveltségre szert.

Politikai tekintetben Ázsia nagy része az európai államok uralma alatt áll; a belföldi önálló államok kormányformája deszpotikus-monarchiai.

ÉSZAKI AFRIKA ÁLLAMAI.

Egyiptom.

(1.020,000 □ klm., 6·8 millió l.)*

Egyiptom a török birodalom hűbérállama, uralkodója (kedive) azonban meglehetősen önálló. A tulajdonképeni *Egyiptomon* kívül hozzá tartoznak még az *Egyiptomi Szudán* és *Nubia*. Ezen óriási terület termékeny része azonban főleg csak a Nilus völgyére és déli mellékvizaineinek környékére szorítkozik. Legtermékenyebb a csatornák által szeldelt Nilus-deltája. E termékenység egyedül a folyó évenkénti áradásától függ; a Nilus vizével való takarékoskodás miatt az egész művelhető föld gátak által medenczékre van osztva, melyekben a fölösleges vizet összegyűjtik. Június közepén a folyó elkezd áradni, szeptember elején azután a gátakon réseket vágnak, a folyam

* A terület nagysága nagyon ingadozó szám a sivatag miatt.

sárga hullámai elárasztják az összes szántóföldeket; ilyenkor a községek mint szigetek emelkednek ki a vízből. Október végén kezdődik a vetés; az apadás júniusig eltart.

Fővárosa: *Kairó*, akkora, mint Budapest. Kairó középpontja az észak-afrikai kereskedésnek. Számos európai tartózkodik a városban, mert égalja különösen kedvező hatású a mellbetegekre.

Alexandria, a birodalom termékeinek fő kiviteli és az európai árúk fő beviteli városa. *Port Szaid* a Szezei csatorna északi torkolatánál. *Izmaila* és *Szuez* a hn. csatorna mellett.

Egyiptom melléktartományának tekintik Nubiát is.

Chartum a Fehér és Kék Nilus egyesülésénél. *Szuakin* fontos kereskedelmi város a Vörös tenger mellett. Mind a kettő Nubiában.

Egyiptomi Szudán magában foglalja *Szenaár*, *Kordofán* és *Dor-For* területeket, melyek azonban a közel múltban elpártoltak a birodalomtól.

Tripolisz és Barka. (880,000 □ klm., 1.200,000 l.)

Mind a két terület a törökök fenhatósága alatt áll. E terület legnagyobb része sivatag, de fontos; mert rajta vezetnek a legfontosabb utak Szudánba.

Főhelye: *Tripolisz* a dél felé induló karavánok kiindulási pontja. — Tripoliszhoz tartozik *Fezzan* oázis is *Muszuk* főhelylyel.

Tunisz. (116,000 □ klm., 2.100,000 l.)

Tunisz névleg a török szultán, tényleg azonban a francia köztársaság protektorátusa alatt áll. Főhelye: *Tunisz* 16 klmnyire van a tengertől. Tunisz közelében *Karthago* romjai terülnek el.

Algir. (667,000 □ klm., 3.000,000 l.)

Algir francia birtok, melyben csupán az u. n. *Tell* vagyis 100 klm. széles partvidék alkalmas a gyarmatosításra. Gazdag vasbányái, óriási kiterjedésű alfa (halfa)* ültetvényei és struczmadár-tenyésztése képezik az európaiak legfontosabb segédforrásait. A legfontosabb városok a parton vannak, középen: *Algir* a főváros, meg van erősítve; fontosabb helyek még: *Konstantine* és *Oran*.

A Marokkói császárság. (800,000 □ klm., 6.000,000 l.)

Marokkót az Atlasz hegység két részre osztja, ú. m. a terméketlen és sivatagszerű délkeletre és a nedvesített és termékeny északnyugatra. Váro-

* Kemény fű, mint takarmány hasznavehetetlen, de nagybecsű a kötelek és papiros készítésére nézve.

sai: *Marokkó*, az Atlasz hóval takart csúcsai tövéénél, gyönyörű vidéken. *Fez*, a császárság északi főhelye. Jó kikötővel bír *Tanger*, *Ceuta* (spanyol birt.) és *Magador*.

Zahara oázisai.

A Zaharában nincsenek valódi államok. A sivatag szélein és annak oázisaiban csak kisebb törzsek tartózkodhatnak, melyek egy része ugyan állandó lakhelylél bír, nagyobb részét azonban nomádok, kik teve-, juh- és kecskecsordáikkal legelőről legelőre, forrásról forrásra vándorolnak, vagy kereskedéssel foglalkoznak; ők a karavánok vezetői és védői, vagy ha ezolgálatukat még nem fizették meg jó eleve, azok kirablói. A sivatagban lakók fő élelmi szere a datolya, kereskedelmi cikke pedig a só. Legfontosabbak: *Tuat*, több oázisból áll; *Air* és *Aszben*; *Rhat* (vagy *Ghat*), hol évenként népes vásárok tartatnak. *Fezzan* oázis-csoport, melytől délre vezet a hegyes, de legrövidebb és legkevésbé veszélyes út a *Czad* tó felé. *Szivah*, az Ókorban mint Jupiter Ammon oázisa volt ismeretes, innét kapták a perzsa királyok a sót; ez Egyiptomhoz tartozik.

Hábes és Afrika keleti félszigete.

A jól öntözött s erdőekkel övezett Hábes felföldje kis területen a világ összes égaljainak előnyeivel dicsekedik, azonkívül nagyon gazdag mindenféle terményekben. Jelenleg *Tigré* a leghatalmasabb állam, *Adova* (v. *Adua*) főhelylél. *Soa* állam *Gondar* főhelylél és *Amhara* terület függő viszonyban van az előbbivel. Hábes kikötőjéül tekinthető *Maszszama* egyiptomi város.

Afrika keleti félszigetét a *szomali* és *galla* rokon, de egymás közt folyton ellenségeskedő törzsek lakják, kik nagyrészt mohammedánok.

Szudan. (1.700,000 □ klm., 31 millió l.)

Szudannak Afrika azon részét nevezzük, mely a Zaharától délre, a Niger forrásvidékétől egészen a Nilus felső részeig nyúlik, az Egyenlítő felé határát nem nem ismerjük. Szudannak forró vidéke hazája a négereknek. Nyugaton a Felső-Szenegal, a Niger és ennek keleti mellékfolyói mentében a mohammed vallású fulá (vagy fellata) törzs tartózkodik.

Szudan keleti része Egyiptomhoz tartozik. A *Czad* tó környékén találjuk *Vadai*, *Baghirmi* és *Bornu* államokat. *Timbutku*, a Niger közelében fekvő város ugyan kietlen vidéken terül el a sivatag szélén, de helyzete, 3 néptörzs (taurok, fellaták és maurok) határán fontos kereskedelmi várossá teszi. Említendőek még: *Gando*; *Szokoto*, *Kano* várossal, és *Adamana*.

Északi Afrika délnyugati széle.

A Szenegal, Gambia, Rio Grande és Niger forrásvidékén, Afrika nyugati részében Hábeshez hasonló hegyes felföld emelkedik. E vidék nyugati lejtőjét **Szenegambiának** nevezik, melynek belsejébe lehetetlen behatolni a lakosság vadsága és fanatizmusa miatt, a partvidéken pedig majdnem mindenütt életveszélyes láz uralkodik.

Szenegal vidékét a francziák bírják. Legfontosabb kereskedelmi cikke a gummi. A francziák birtokában van a *Zöldfok* is. Az angolok telepítvénye a Gambia torkolatánál (Bathurst), s a portugaloké a Rio Grande mellett, jelentéktelenek. — A belső vidéket egészen a Niger forrásáig, a szorgalmas *mandingo-néger*ek lakják, kik a hegység völgyeiben államokat alkotnak.

Szierra Leona partvidékén az angol hajók által felszabadított rabszolgák vannak letelepedve; főhely: *Freetown*.

Felső Guinea néven a Niger forrása és torkolata közti felföld déli lejtőit nevezik. Guinea egészségtelen égálja igen gazdag a legkülönbélebb forróvívi növényekben (pálmaolaj, gyömbér, bors és aranypor, elefántcsont stb.). A partvidéket főkereskedelmi cikkei szerint szokták részekre osztani, mint:

a) A **Bors partvidék**, melyen az *amerikaiak* által alapított néger köztársaság **Liberia** említendő.

b) A **Fog partvidék** lakói (kru néger) miatt nevezetesek, kik az összes parti törzsek közt leghíresebb hajósok.

c) Az **Arany partot** most teljesen az angolok bírják. Az aranyon kívül különösen pálmaolaj és elefántcsont vitetik ki.

Az arany-parttól északra van az **Asantik** állama, *Kumaszsze* várossal, melyben némi műveltség mellett a legkegyetlenebb szokások divatoznak.

d) A **Rabszolga partvidék**, melynek nyugati vidéke a **Dohome** királysághoz tartozik.

Déli Afrika nyugati partvidéke.

Déli Afrika kedvezőtlen partjai és a folyókon való hajózás akadályai miatt még megközelíthetlenebb északi Afrikánál. Belsejének nagy része napjainkban sem érintkezik a külvilággal s azért lakói a termények bősége mellett is a műveltség igen alacsony fokán állnak.

A *nyugati partvidéken* (Alsó-Guinea) a következő európai birtokok vannak:

A Guineai öböl szögletében, egészen a *Gabun* torkolatáig a németek **Kamerun** nevű gyarmata van, melyen az Atlanti oczeán partvidékének legmagasabb emelkedése a *Kamerun* hegység 4200 méternyire emelkedik.

Tovább délre, majdnem a *Kongo* torkolatáig, a francziák birtoka következik.

A *Kongo* torkolatától egészen a *Damara* területig a portugálok birtoka terül el, (Angola, Benguela, Masszamedas), kik azonhan csupán *Angola* nevű területnek veszik hasznát, mint száműzetési helynek.

A portugál partvidéktől befelé, a *Kongo* folyam környéke képezi a nagy *Kongo* államot, mely egy helyen, t. i. a *Kongo* jobb partján egészen a tengerig ér. Afrika e vidékén a *Kongo* képez fontos közlekedési vonalat, csakhogy ez is veszít jelentőségéből az alsó részében levő folyamrohanatok miatt. Ez állam czélja a *Kongó* környékének kiaknázása és megnyitása. A belga király fensősége alatt áll. Afrika azon partvidéke, mely a portugálok birtokától délre az *Orániai* folyóig ér, vagyis az u. n. *Namara* és *Namaqua* terület, a németek protektorátusa alatt áll.

Foktartomány és Afrika keleti partvidéke.

Afrika déli csúcsán, az angolok egyik legvirágzóbb gyarmata, a *Fok*-tartomány van. A fokterüs belső vidék legnagyobb része, pusztai jellegű ugyan, de annál bujább növényzet díszlik a lapályos partokon. A terrasz vidékeket csaknem kizárólag állattenyésztésre (különösen juhtenyésztésre) használják fel. Az ásványországból különösen kiemelendő a réz- és gyémántnyerés. Az őslakókat (hottentottok) az európai bevándorlók (különösen hollandok) nagyrészt a terméketlen vidékre szorították.

Főhelye: *Fokváros*, 35,000 l., a *Táblaöböl* és a *Táblahegy* tövénél. A város Déli-Afrika terményeinek főkiviteli helye és fontossága növekedik, mióta vasútak kötik össze a belső vidékkel. *Port Elisabeth* hatalmasan felvirágzó város; mivel a gyapjuvidék közelében van, foktartományi *Liverpool*nak is szokták nevezni.

Natal brit gyarmat, Afrika délkeleti partvidékén, egészséges égalja és termékenységé által tűnik ki. A lakosság túlnyomó része kaffer, kiknek több független harcziás törzse tartózkodik a környéken. Főhelye: *Pieter-Maritzburg*, azon útban, mely *Natal* hn. öblének egyetlen kikötővárosából, *D'Urbanból* befelé vezet.

Az *Oránia* és *Limpopo* folyók közti belső felföldön az angol kormányzattal elégületlen hollandi parasztok (boerok, olv. búrok=Bauer=paraszt) két köztársaságot alapítottak, ezek egyike:

Transvaal, hűbéri viszonyba lépett az angolokkal.

Oránia folyó köztársasága az előbbentől délre terül el és minden oldalról brit birtok által van körülzárva.

Szofala és *Mozambique* partvidéke (*Zambezi* folyó által elválasztva) annyira egészségtelen, hogy a portugálok csak száműzetési helyül használják.

A *Zanzibari* császárság a hn. szigetet és az azelőtt elterülő vidéket

foglalja magában; határai befelé ismeretlenek. Főhelye: *Zanzibar*, a hn. alacsony szigeten, a keletafrikai partvidék kereskedésének középpontjául tekinthető.

Déli Afrika belsejének tőkörnyéke csakis az utóbbi három tizedben nyílt meg némileg az európaiak előtt. Afrika déli részének belseje, a mennyiben ismerjük, igen gazdag terményekben és számos néptörzs lakja, e törzsek folytonos harcban vannak egymással.

Szigetek.

Afrikától nyugatra az Atlanti oceánban csak kicsiny, jobbára vulkanikus eredetű szigeteket találunk. Az *Azori* szigetek közelebb fekszenek Európához, mint Afrikához, ezért birtokosaik, a portugálok, Európához számítják, úgy szintén *Madeira* szigetét is. A *Kanári szigeteket* (a spanyolok birtoka) szintén Európához számítják. A *Zöldfoki szigetek* (portugál birtok) kopárok s egészségtelenek. A négy *Guinea* sziget csak névleg áll európai uralom alatt. *Fernando Po* és *Annobon* a spanyoloké, *St. Tomé* és *Isla do Principe* pedig a portugáloké. Csak *Annobonnak* van tűrhető égalja, e miatt a Guineai tengerben czirkáló angol hajóknak állomása. *Sz. Ilona* az Atlanti oceán közepéből kiemelkedő bazalt szikla, melyet az angolok hatalmas erőddé alakítottak. *Ascension* szintén az angoloké.

Az *Indiai oceánban*:

Madagaszkár (600,000 □ klm.) szigetét sokan egy nagy elsüllyedt világrész maradványának tartják, melyhez talán még az *Amirantok*, a *Seychellek* és a *Maszkarenek* is hozzátartoznak. Főhely: *Tananarivo*.

A *Maszkarenek* csoportjában *Réunion* szigete a francziáké, *Mauritius* (Isle de France) az angolok birtoka.

Afrikáról általában.

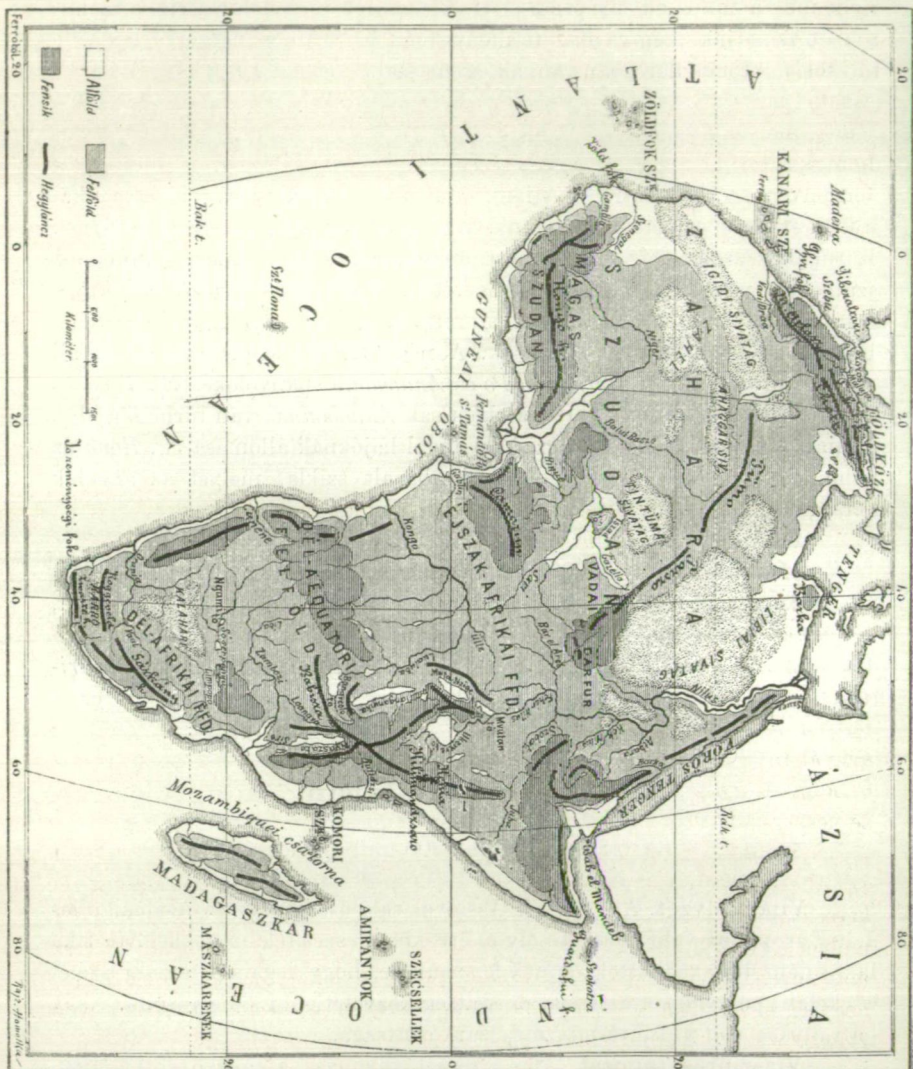
(30.000,000 □ klm., 200 millió lakos.)

Világhelyzet. Afrikát, Kis-Ázsiával való összefüggése, Arabiához és déli Európához való közelléte oly előnyökben részesíték, minőkkel Amerika lakói nem dicsekedhettek; ennek köszönhető, hogy legalább északi szélét és keleti partvidékét az ázsiai műveltség közvetlenül befolyásolta. Nagy hátrányára volt külső természeti elzárkózottsága.

Vízszintes tagozat. Afrika fő jellemvonása a megközelíthetetlen ség; vízszintes körvonalai nagyon ügyetlen szabásúak. Afrika csupa törzs, melynek nincsenek tagjai s ezért az összes világrészek közt a legkedvezőtlenebb vízszintes tagozata van. — A Szezei szoros kivételével mindenütt tengerek határolják, s habár a két világrészhez egy föld- és egy tengeri

szoros által közeledik, mégis legelzártabb és legelkülönítettebb világrésznek mondható

Függélyes tagoltság. Afrika függélyes tagozata is egyhangúsága és megközelíthetlensége által tűnik ki. Nincsenek kiterjedtebb lapályai,

melyeken nagyobb folyók fejlődhetek volna ki (mint Amerikában és Ázsiában), de nagyobb szabású jól tagolt hegyrendszere sincs; hanem óriási kiterjedésű *feljöldek* és *lépcsőzetek* jellemzik; ezek mellett a parti lapályok és kisebb mélyedések úgyszólván elenyésznek.

Atlasz hegyrendszer. Az Afrika északnyugati vidékén elterülő *Atlasz* hegyrendszer elkülönített emelkedést képez; az egész rendszer hegylánczatokból, felföldek- és izolált hegytömegekből áll. E hegyrendszer legmagasabb része 3500 méter magas csúcsokkal bír, melyek az év legnagyobb részén hóval borítvák.

Az Atlasz hegyrendszertől délre és délkeletre homokos térség terül el, mely a téli esőzések alkalmával becses legelőket szolgáltat. — Afrika északi partvidéke, a Nagy Szirttől kezdve kelet felé, köves és kopár hegyvidék, melyet a tengerparton szűk, csak részben művelhető, részben pedig homokos terület kísér. A tengerbe messze benyúló *Barkai* felföld fölötté termékeny talajjal bír, csakhogy az ókor óta mindinkább pusztulásnak indul.

Zahara, az Atlanti oceántól a Nilusig terjed; nem mondható teljesen síkságnak, mivel hegységek és felföldek váltakoznak rajta. A Zaharának nagyobb része homokkal van borítva, a homokrétegek vastagsága nagyon különböző. A homok-régió legkiterjedtebb a sivatag keleti részében, az u. n. *Libyai* sivatagban, hová lehetetlen behatolni a sok homokbuczkamiatt; a sivatagnak ezen fele észak-nyugaton lassan köves, forró és vízben szegény felföldbe megy át. A Zahara nyugati felében az u. n. *Zachel*-ben több hegység van. E szakasz délnyugati része szintén víznélküli homok-térség, csakhogy már gyakoriabbak benne a művelhető területek,

A sivatag legkietlenebb része az, mely a *Czadtó* és *Bilma* közt van és *Tintuma* sivatagnak nevezetik; ezt a sivatag szívének mondhatjuk.

A Zahara lakhatósága az u. n. *oázisokya* szorítkozik; ezek a homoktenger által környezett medenczeszerű mélyedések, melyekben a lakók a források és kutak vizével felette lelkiismeretesen gazdálkodnak. Az oázok nagyságra és termékenységre nézve nagyon különbözők s ősidőtől fogva feléjük vezetnek a karaván-utak. Fő növényök a datolyapálma, melynek árnyában narancs-, granát- és barackfák díszlenek; a fák közti részek gabona- és gyapotdülöket képeznek, s hogy egy talpalatnyi termékeny talaj se veszszen kárba, a lakosság házai a sivatagba építvék.

Szudán. A nagy sivatag déli határán, az Atlanti oceántól egészen az Abessziniai felföldig mintegy 4600 klm. hosszúságban a világrészen keresztül elvonuló területet *Szudannak* (feketék földjének) nevezzük, melyet a *Czadtó* medenczéjének mélyedése két részre oszt. A *nyugati rész*, más néven *Magas Szudán*, a Szenegambiai lapályból meglehetősen magas hegységgé emelkedik, hol azonban még kevéssé ismeretes. A *Keleti* vagy *Egyiptomi Szudán* ellentétben az előbbenivel pusztai jellegű.

A **középfrikai felföldet** a *Kongo* középső szakasza két részre, u. n. *Északegyenlítői*- és *Délegyenlítői vízvázstóra* osztja. Mind a kettő a magas *nyugati* és *keleti párhány* által határoltatik, ez utóbbiakon hatalmas folyók eséseiben útát törnek magoknak a tenger felé.

Délfrika közepes emelkedésű, kisebb hegylánczatok által szeldelt.

és a partoknál párkányok által határolt hullámos felföld. A nyugati partvidék, az Atlanti oceán mellett, kikötőkben szegény és kietlen; míg a keleti partvidék jó kikötőkkel dicsekedik. A Délafrikai felföld délfelé három széles és párkány-hegyek által határolt lépcsőzetben ereszkedik a *Jóreménység* foka felé. A legalsó lépcsőzet a tenger partján egészséges és eléggé termékeny. A középső lépcsőzet magában foglalja a *Karro* (olv. Karrú = kemény) agyagos pusztát. A legfelső szintén pusztai jellegű. Ezen túl északra nagy kiterjedésű térség húzódik, melynek nyugati része *Kalahari* sivatagba megy át.

Középfrika keleti részén a már említett *keletafrikai párkányhegység* a Zambezi völgyétől egészen a Vörös tengerig húzódik. Benne találjuk Afrika legnagyobb emelkedéseit a 6000 m. magas *Kilimandzsárót* és a majdnem így magas *Kéniát*; mindkettő majdnem az Egyenlítő alatt van. Az előbbi emelkedéstől északra

Habes terül el, mint Afrika leghatalmasabb emelkedése. E hegyvidék észak-nyugat, nyugat és délnyugaton lépcsőzetesen emelkedik a *Kolla* (= alföld) erdős és posványos vidékéről, keleten meredeken szakad a keskeny és forró *Szambahara* parti lapályra. Legmagasabb csúcsai a Mont Blanc magasságát elérik.

Folyók és tavak. Afrikában jelentékeny folyók és nagy kiterjedésű tavak vannak; csak hogy a folyók nem igen mozdítják elő a közlekedést. A csapadék kedvezőtlen elosztásánál fogva e világrész nagy részében teljesen hiányzanak a nagyobb és mindig elég vízzel bővelkedő folyórendszerek. A trópusi esők közvetlen befolyása alatt az afrikai folyók vizének állása nagyon változó, ezenfelül a folyók középső és felső szakaszaiban az esések, az alsóban pedig homok- és iszapzátanyok legyőzhetetlen nehézségeket gördítenek a hajózás elé.

Afrikának nemcsak leghosszabb (5940 klm.), de történetileg legfontosabb és a világ egyik legnevezetesebb folyója a

Nilus, ered az Egyenlítő alatt fekvő két nagy tóban (Ukerewe és Moutan); e tavak az ott uralkodó majdnem 10 havi esőzéseknek gyűjtőmedenczéi, melyek lehetővé teszik azt, hogy a folyó napsütötte sivatagokon keresztül, hosszú útjában még vízbősséggel éri el a Földközi tengert. Az Aequator felől jövő *Féher-Nilus*, a *Kék-Nilus* által, a Hábesi felföld nedvességét is felveszi, mely utóbbi a Czanatóban ered; de ez csak esős időszakban (junius—szeptember) jelentékeny, ekkor azonban azon termékenyítő áradásokat okozza, melyeknek Egyiptom ősrégi műveltségét s részben termő talaját köszönheti.

A Zahara északi szegélyének folyói csak időszakonként bírnak jelentékenyebb vízzel.

A *Szenegal*, Szudan legnyugatibb hegységének északi lejtőin ered; torkolatánál több ágra szakad.

A *Gambia* és *Rio Grande* ugyanazon hegység nyugati részében ered-

nek. Torkolaraik környékét sűrű erdők borítják, melyek azonban az európaiakra nézve nagyon egészségtelenek.

A *Niger* (felső szakaszában Dsolibának, az alsóban pedig Kuarának hívják) ugyanazon hegységben ered, mint az előbbi három folyó; előbb északra, ezután délre fordul. *Alsó részében* felveszi a keletről jövő hatalmas és hajózható *Binue* (Csadda) folyót, mely Afrika szívéből jó.

A *Czadtó* (34,000 □ klm.) sekély és posványos mélyedésekkel környezett tómedenczét képez, melybe több folyó ömlik; ezek közt legnevezetesebb a mellékvizekben gazdag *Sari* (délekeletről jó), melynek deltája sűrű erdőkkel van környezve. A száraz időszakban a tó nádasokkal benőtt óriási posványhoz hasonlít, melynek partjain Afrika állatorvászai tanyáznak. Az esős időszak megtölti a mélyedéseket, s a tó megtelvéen, elhagyja partjait.

A vízdús *Gábún* és az *Ogovai*, kisebb folyók.

A *Kongo* (v. *Zaire*) a vízbőségre nézve a világ harmadik folyója, legújabb időkig csak a torkolatát ismertük; de Livingstone és Cameron utazásából, teljesen pedig a bátor amerikai Stanley kutatásából már ismerjük a Kongo egész folyását,* mely daczára számos esésének, hivatva van Afrika belsejét feltárni. Ered a Délegyenlítői felföld keleti részében, hol több tómedenczét képez és *Luakuba* név alatt északra az Egyenlítőn túlra tart, hol északkelet felől még nagyobb folyót vesz föl. Magas vízálláskor a *Tanganyika* tóval áll összeköttetésben. A Kongo vízbőségét azon tropikus esőknek köszöni, melyek rövid megszakítással, szeptembertől júliusig tartanak.

Az *Orániai* folyó (vagy *Garib* = a zúgó), két forrásfolyó: a *Nu-Garib* és *Kai-Garib* vagy *Vaal* egyesüléséből támad a Kathlamda hegység nyugati lejtőin, honnét nyugatra folyik sivár felföldön; csak esős időben bővízi. Torkolata széles, de sekély s mindinkább eliszaposodik.

A *Zambezi*, az Indiai oceánba ömlő folyók közt a legjelentékenyebb; ered a Délegyenlítői felföld nyugati részén *Liba* név alatt, honnét hatalmas ívekben keletre tart ósvadon területen, hol elefántok, bivalyok, rinoczerosok stb. tanyáznak. Legdélibb pontjához közel van a 130 méter magas Viktoria-esés. További folyása sziklás mederbe van szorítva és öserdőkkel borított deltája felett több-kisebb vízesést képez. Sok mellékvíze közt legérdekesebb a *Njassza* (35,000 □ klm.) tóból jövő *Síre*.

Égalji viszonyok. Egy pillantás a térképre arról győz meg bennünket, hogy Afrika $\frac{4}{5}$ -e a forró övbe esik. Már e körülmény mutatja, hogy ez a legforróbb világrész. A legnagyobb forráság azonban nem az Aequator alatt, hanem attól északra és délre van. E körülmény szorosan összefügg a trópusi esők eloszlásával. Afrika az ész. szélesség 17-ik fokától a déli szél. 20. fokáig a trópusi esők régiója. E terület mindkét oldalán van a két,

* Az első esésig Magyar László is elhatolt 1848-ban, tovább azonban nem sikerült előrehatolnia, mert babonás kísérei elhagyták.

esőben szegény öv: északon a Zahara vidéke, melyhez még Nubiát is sorozzuk; délen a Kalahari sivatag és környéke. E két övhöz a világrész két szélén két új öv csatlakozik, melyekben a téli esők a túlnyomók; északon az Atlasz-hegység vidéke, délen a Foktartomány és környéke. A helyi viszonyok azonban itt-ott módosítják az esőzési viszonyokat, így pl. Szenegambiában és Guineában átmenetek közvetítik a két évszakot; a Czadtó környékén pedig majdnem minden hónapban esik; a Zaharának magasabban fekvő hegyvidékei hűsebbek és nedvesebbek, míg az alacsonyabb helyeken rendkívüli a forróság.

Afrikában a folytonos és időszaki (periodikus) szelék az uralkodók: de legveszélyesebb a *Szammum* vagy *Harmattan* (Guinea északi részén), a *Samszin* (Egyiptomban), mely Zaharában keletkezik, a sivatag homokját felkavarja, a kutakat kiszáritja és különösen a karavánokra veszélyes. A Harmattant Szenegambiában azonban joggal légtisztítónak is tartják.

Termények. A klimatikus viszonyoknak megfelelőleg alakul a szerves élet. A sivatagok homoktérsegein általában sem növények, sem állatok nem találhatóak: csak is a csapodékok vidéke felé fejlődik fokozatosan az élet, mely a folyók torkolatánál levő nedves és forró területeken legbújjabb alakot ölt. Afrika a baobab vagy majomkenyérfának (*Adansonia digitata*), a növények ez óriásának, a datolyapálmának, a gummi- és kávéfának, az áloenak és számos más gyógynövénynek a hazája. A foktertis vidékeken, pl. Berberia- és Foktartományban majdnem minden európai növény meghonosult. Az északi vidék flórája az európaihoz, a délié inkább az indiaihoz hasonlít.

Az afrikai állatok nagyságuk, erejük és vadságuk által tűnnek ki. Az oroszlán nagyon gyakori (a tigris hiányzik); az elefánt nem szelidíthető ugyan, de csontjai becses kereskedelmi cikket képeznek, a rinoczerosz, a gyámoltalan hippopotamusz csak itt él. A teve, a falánk krokodil, a gyors strucz, számos macskafaj, majmok, antilopok, alkalmatlan rovarok (sáska, termiták, czeczelég) nagy számmal fordulnak elő. A zsiraff, a zebra, a quagga és a gnu csak itt találhatóak. Ezek mellett azonban a művelt vidékeken az európai házi állatok is meghonosodtak.

Afrika az ásványország tekintetében még nagyon ismeretlen. Déli-Afrikában találtak aranyat, vasat, ezüstöt és rezet; ugyanott kiterjedt gyémántmezők vannak. Újabb időben higanyt és kőszén is sikerült fölfedezni. A sivatag több helyen sok sót nyújt:

Lakosok. Afrika lakossága négy emberfajtahoz tartozik, ú. m.: a *kaukázi* (v. középtengeri), a *szerecsen* (aethiopiai), a *délafrikai* és a *maláji* fajtákhoz. A *kaukáziai* a világrész északi és északeleti vidékeit lakják, ide soroljuk a bevándorlott *szemitákat* (arabok, zsidók) és más európai bevándorlókat, ezután az ős *hamita* lakosságot (berbereket, egyiptusiakat és hábesieket), ezek Zaharában, a középső Nilus vidékein és Afrika keleti félszigetén laknak.

A nagy sivatag déli határa, a *kaukazi* és *néger* emberfajta határául tekintendő; a *néger*ek (szerecsenek) két nagy osztályba oszthatók, ezek: a *szudannéger*ek és a *bantunéger*ek. A *szudannéger*ek Szudanban és Középső Afrikában egészen az Egyenlítőig laknak; számos törzsre oszlanak, melyek testalkatra s műveltségre nagyon különböznek. A *bantunéger*ek Afrikának az Egyenlítőtől délre fekvő területén tartózkodnak és nyelvileg meglehetősen egységet képeznek.

A *délafrikai*akhoz soroljuk a *hottentottá*kat és a *busmann*okat, kik a világrész délnyugati részében, közel az Atlanti Óceán partvidékéhez laknak.

A *maláji* fajtához tartozik Madagaszkár szigetének keleti lakossága.

A lakosság legnagyobb részének (a *néger*eknek) szellemi műveltsége a lehető legalacsonyabb fokú. Több mint 100 millió ember vallása az élet-telen tárgyak (fetis) tiszteletén alapszik. E vallási képzetekkel együtt jár a boszorkányoktól való félelem; mely számos szörnyű tett (istenítéletek, emberáldozatok) oka. Afrikának majdnem egész északi részét a benyomuló arabok a mohammed vallásra térítették, a mely folyton terjeszkedik.

Afrikának csak nagyon csekély része áll az európai államok uralma és befolyása alatt. A világrész belsejében ugyan sok *néger*állam van, de a nagyobb kiterjedésűek rendszeren nem szoktak hosszabb tartamúak lenni az alapítók életénél. A szervezett államok száma nagyon kicsiny s jobbra a világrész északi részére szorítkozik.

ÉSZAKI AMERIKA ÁLLAMAI.

Északi Sark körüli szigetek.

E szigetvilág két nagy részre osztható; az elsőhöz tartoznak az Európa és Ázsia északi partjai körül elterülő szigetek; a másodikhoz pedig az Amerikától északra fekvő szigetek.

Az amerikai sarki szigetvilágot a *Baffin út* és *Baffinöböl nyugatira* és *keletire* osztja. A nyugatiak igen közel vannak Amerikához; a keletiek távolabb esnek tőle.

A nyugatamerikai sarki szigetek: a *North-Devon* (olv. Norszdeón), a *Cornwallis*, a *Bathurst* (olv. Beszszörszt), a *Melville* és a *Patrik* (olv. Petrik) herceg szigetek; *Southampton* (olv. Szauszemptn) szigete, a *Baffin* (olv. Beffin) föld, ez utóbbi több szigetből áll; *North-Somerset* (olv. Norsz Som.) és *Wales* herceg szigetei stb.

Mindezen szigetek 9 hónapon át jégtakaró által vannak a szárazfölddel összekötve és mindannyia zord és kopár. A rövid nyár nem képes a föl-